

УДК 343.102(045)

Д.В. Деревняк, експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України у Вінницькій області

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА ОБШУКУ ТА ОСОБИСТИЙ ОБШУК: НЕОБХІДНІСТЬ УДОСКОНАЛЕННЯ

Досліджено питання законодавчого врегулювання слідчої (розшукової) дії — обшуку, у тому числі особистого обшуку, внесено пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства.

Ключові слова: слідча (розшукова) дія, обшук, тактика обшуку, тактичний прийом, особистий обшук.

Исследованы вопросы законодательного урегулирования следственного (разыскного) действия — обыска, в том числе личного обыска, внесены предложения по усовершенствованию действующего уголовно-процессуального законодательства.

The paper studies the problem of legislative control of such investigative action as search including body search. It suggests a number of amendments to the current criminal procedure code.

Питання тактики обшуку як однієї із найважливіших слідчих (розшукових) дій і донині не втратило своєї актуальності насамперед з огляду на активні тенденції до гуманізації кримінального процесу як на світовій арені, так і в Україні. Адже в основі розвитку тактичних прийомів, які слідчий застосовує під час здійснення обшуку, має завжди бути дотримання прав і свобод людини і громадянина. Отже, ґрунтовне критичне осмислення доктринальних і практичних проблем реалізації прав громадян під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії залишається актуальним, особливо в контексті реформування кримінально-процесуального законодавства.

Проблематика обшуку стала предметом дослідження багатьох вчених, зокрема, Р.С. Белкіна, І.І. Когутича, А.В. Кофанова, Л.М. Лобойка, М.М. Михеєнка, М.А. Погорецького, М.І. Скригонюка, Л.Д. Удалової, В.Ю. Шепітька, М.Є. Шумила та інших науковців. Однак питання тактики обшуку досліджено не повною мірою і потребує подальших наукових досліджень.

Стаття 30 Конституції України гарантує захист недоторканості житла чи іншого володіння особи. Згідно з цією статтею не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку [1].

Як впливає із цього положення, обшук не лише характеризується примусовістю, а й фактично обмежує конституційне право особи, хоча це обмеження і виправдане для досягнення цілей кримінального провадження.

Слід зазначити, що нині на законодавчому рівні не закріплено визначення слідчої (розшукової) дії — обшуку. У ст. 234 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України), крім іншого, зазначено лише його мету та підставу для його проведення. Відсутність нормативного визначення призводить до різноманітності доктринальних підходів до розуміння сутності та змістовного наповнення цієї слідчої (розшукової) дії. Так, на думку А.В. Кофанова, обшук — це обґрунтована доказами, що є у справі, слідча дія, суть якої полягає у примусовому обслідуванні приміщень, ділянок місцевості, інших об'єктів та окремих громадян з метою виявлення та вилучення знарядь злочину, речей та цінностей, здобутих злочинним шляхом, а також предметів і документів, які мають значення для встановлення істини у справі. Обшук може бути проведений також для виявлення злочинців, які переходять. Від інших слідчих (розшукових) дій обшук відрізняється передусім своїм пошуковим і примусовим характером [2, с. 89—90].

В.Ю. Шепітько наводить поняття обшуку у двох аспектах: кримінально-процесуальному та криміналістичному. У кримінально-процесуальному аспекті обшук — це самостійна слідча (розшукова) дія, яку проводять з метою виявлення об'єктів, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні. Як видно, це визначення розкриває мету обшуку, а не його сутність. У криміналістичному аспекті обшук, на його думку, — це слідча (розшукова) дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян з метою відшукування і вилучення предметів, що мають значення у справі, а також виявлення розшукуваних осіб [3, с. 89—90]. Це визначення було б повнішим, якби до викладення мети цієї слідчої дії додати формування доказової бази у певному провадженні.

У криміналістичній науковій літературі акцентовано увагу насамперед на детальному описі дій слідчого у процесі підготовки до обшуку та на порядку його проведення. Тактичні прийоми обшуку логічно диференціювати залежно від таких двох етапів обшуку:

– заходи, які слідчий проводить до прибуття на місце проведення обшуку (вивчення матеріалів кримінальної справи, збирання орієнтувальної інформації, визначення часу проведення обшуку, тактико-технічне його забезпечення тощо);

– заходи, які слідчий проводить після прибуття на місце проведення обшуку (розташування охорони, способи проникнення на об'єкт обшуку, порядок дій слідчого на місці обшуку тощо) [4, с. 180].

Основним недоліком такого диференціювання, як видно, є відсутність чіткого розмежування організаційно-підготовчих заходів і безпосередньо пошукових дій, що призводить до зменшення змістовного наповнення та вагомості тактичних прийомів обшуку.

Характерною особливістю обшуку є надзвичайно високе психологічне навантаження, адже обшук фактично є протистоянням між слідчим та особою, якої стосується обшук. Погоджуючись зі значущістю психологічних основ проведення обшуку, слід зазначити, що тактичні прийоми не вичерпуються ними.

Проведення обшуку може характеризуватися як конфліктністю, так і безконфліктністю ситуації, хоча і конфліктність, і безконфліктність слідчої дії є її загаль-

ними характеристиками, які не дозволяють заздалегідь обрати потрібну тактику, ті чи інші тактичні прийоми, їх системи [5, с. 54]. Водночас наявність безконфліктних ситуацій обшуку не зменшує вагомості психологічного аспекту в процесі його проведення. Саме тому тактичні прийоми обшуку мають удосконалюватися та трансформуватися на базі знань психології для досягнення максимально позитивного результату цієї слідчої (розшукової) дії. При цьому психологічні характеристики тактичних прийомів слідчого мають враховувати гуманне ставлення до людини, повагу до її гідності та унеможливлувати негативний психологічний вплив, який може її принизити.

Ефективним способом усунення конфліктних ситуацій є залучення особи, якої стосується обшук, до діяльності слідчого (наприклад, пропозиція слідчого надати йому технічну допомогу, наприклад, відкрити шухляду або шафу, перенести білизну тощо). Процес «спільної» діяльності спонукає особу, якої стосується обшук, до спілкування зі слідчим. Подолати відмову особи, якої стосується обшук, від спілкування у процесі його проведення можна за допомогою тактичного прийому — словесної розвідки [6, с. 431]. Застосовуючи цей прийом, а саме звертаючись до інших учасників обшуку (крім особи, яку обшуковують), слідчий може виявити ставлення особи до тих чи інших дій (переміщення певних предметів у приміщенні, дослідження певних його частин тощо) і так дійти певних висновків щодо місцезнаходження предмета, що є метою обшуку.

Проведення такого специфічного виду обшуку, як особистий обшук, окремо не визначено у кримінально-процесуальному законодавстві, що зумовлює поширення загальних положень про обшук і на особистий обшук без урахування його специфіки та особливостей.

Водночас слід зазначити, що на практиці особистий обшук здебільшого проводять у двох випадках:

– під час затримання особи (частина третя ст. 208 КПК України);

– коли стосовно особи, яка перебуває у помешканні, є достатньо даних вважати, що вона переховує при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження (частина п'ята ст. 236 КПК України) [7, с. 45].

Слід зазначити, що сформульовані у КПК України загальні підстави для проведення обшуку на практиці призводять до різного їх трактування, що породжує різні правові наслідки для кримінального провадження та особи, яку обшукали. Зокрема, у колі науковців і практиків активно обговорюється питання щодо законності застосування положень ст. 234 КПК України (обшук житла чи іншого володіння особи) до таких правовідносин, якими є особистий обшук [7, с. 45].

Згідно з частиною п'ятою ст. 236 КПК України обшук на підставі ухвали слідчого судді повинен проводитися в обсязі, необхідному для досягнення мети обшуку. За рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають в житлі чи іншому володінні, якщо є підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження [8]. Проте цього формулювання у кримінально-процесуальному законодавстві абсолютно недостатньо для побудови ґрунтовної бази тактичних прийомів проведення особистого обшуку та безпосередньо забезпечення правомірності його здійснення. Зокрема, абсолютно незрозумілими залишаються підстави, достатні для проведення особистого обшуку, а також те, на що має насамперед звертати увагу слідчий.

Як свідчить аналіз слідчої практики, непоодинокими є випадки, коли необхідно провести обшук особи, яка знаходиться за межами житла чи іншого володіння і відносно якої є підстави вважати, що вона переховує при собі предмети або документи, які вилучені з обігу і мають значення для кримінального провадження. Проте така ситуація не узгоджується з підставами проведення особистого обшуку, про які йдеться у частині третій ст. 208 та частині п'ятій ст. 236 КПК України. У деяких прокуратурах та судах України як вихід з такої ситуації вбачають у застосуванні положень ст. 9 КПК України, в якій зазначено про необхідність використання загальних засад кримінального провадження у разі, коли окремі питання не врегульовано або неоднозначно врегульовано положеннями КПК України, положень ст. 234 КПК України, що є загальною нормою для обшуку, а також ст. 84, 223, 233 КПК України [7, с. 45]. Зрозуміло, що така ситуація є неприпустимою, особливо з погляду гуманізації кримінального провадження. Проводячи особистий обшук, слідчий має володіти ґрунтовними знаннями як психологічних аспектів і тактичних прийомів його проведення, так і правовими основами цієї слідчої (розшукової) дії. Тому доцільно наповнити криміналістичну доктрину тактичними прийомами, які регламентують процес проведення особистого обшуку (із зазначенням процедури обстеження тіла особами тієї самої статі або акцентуючи увагу на певних частинах тіла, які можуть виконувати функцію тайників). Крім цього, тактична база слідчого має налічувати і виключно психологічні прийоми, які дозволять зменшити відчуття приниження та напругу особи, яку обшуковують, за допомогою відволікаючих дій слідчого.

У зазначеному контексті слушною є думка Л.Д. Удалової про необхідність нормативного врегулювання підстав і порядку проведення особистого обшуку, яке у чинному КПК України, на жаль, є неповним і має несистемний характер, внаслідок чого дійти висновків щодо підстав і порядку його проведення доволі складно, що призводить до суттєвих труднощів у правозастосуванні цієї слідчої (розшукової) дії [9, с. 11].

Резюмуючи викладене, слід зазначити, що арсенал тактики особистого обшуку перебуває наразі на низькому рівні доктринального дослідження, наслідком чого є відсутність чіткого переліку тактичних прийомів його проведення, а отже, не можна вберегтися від випадків, коли особистий обшук суперечитиме положенням Конституції України про повагу до гідності людини. Зазначене свідчить про важливість формування не лише криміналістичного підходу до цього виду обшуку, у тому числі розробки тактичних прийомів його проведення, а й кримінально-процесуального підходу з метою забезпечення допустимості цієї слідчої (розшукової) дії.

З огляду на зазначене чинний КПК України потрібно доповнити статтю, яка регламентуватиме порядок і процесуальні особливості проведення особистого обшуку. Подальшого наукового дослідження потребує і проблема методичного забезпечення цієї слідчої (розшукової) дії.

Список використаної літератури

1. Конституція України : станом на 21.02.2014 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

2. Криміналістика: питання і відповіді : навч. посіб. / [Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Кузмічов Я.В. та ін.]. — К. : Центр навч. л-ри, 2011. — 280 с.

3. *Криміналістика* : підручник / [Шепітько В.Ю., Коновалова В.Е., Журавель В.А. та ін.]. — 4-е вид., перероб. і доп. — Харків : Право, 2010. — 464 с.

4. *Ковтуненко Л.П.* Ситуаційний підхід до тактики обшуку / Л.П. Ковтуненко // Проблеми законності. — 2012. — № 118. — С. 175—182.

5. *Коновалова В.Е.* Криминалистическая тактика: теории и тенденции : учеб. пособ. / В.Е. Коновалова, В.Ю. Шепітько. — Харьков : Гриф, 1997. — 256 с.

6. *Настільна книга слідчого* : наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / [Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін.]. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2011. — 736 с.

7. *Комарницька О.Б.* Особистий обшук: сучасний стан та перспектива / О.Б. Комарницька // Часопис Академії адвокатури України. — 2014. — Т. 7. — № 2 (23). — С. 41—46.

8. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : станом на 16.07.2015 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

9. *Удалова Л.Д.* Деякі проблемні питання правозастосування кримінального процесуального законодавства / Л.Д. Удалова // Актуальні питання кримінального процесуального законодавства України : збір. матер. міжвуз. наук. конф. (Київ, 26 квіт. 2013 р.) / Національна академія прокуратури України. — К. : Правова єдність, 2013. — С. 33—44.